ILUSTRATIE: HEIN DE KORT VOOR HET FINANCIEELE DAGBLAD

JURIDISCH

Het is verleidelijk maar één schuldige aan te wijzen

We wijzen graag één oorzaak aan voor complexe problemen omdat dat overzichtelijk voelt. Maar in recht en samenleving zijn ketens van oorzaak en gevolg zelden zo simpel.

'Sorry dat ik te laat ben – ik zocht nog een zaag.' Zo begon mijn dag. Mijn oudste werd wakker als Bob de Bouwer, en zonder speelgoedzaag gaat Bob de deur niet uit. Het resultaat: te laat in de meeting (die daardoor uitliep), te laat aan mijn processtuk (dat ik daardoor niet afkreeg), en te laat voor mijn sportlesje (dat ik daardoor niet meer haalde). Maar vooral overheerste de hele dag dat irritante gevoel dat ik achter de feiten aanliep. Ik miste alleen het punt. Niet de zaag, maar een dag waarvan elke minuut al drie keer was vergeven, was het echte probleem.

Die reflex – alles ophangen aan één oorzaak – zie ik in mijn praktijk voortdurend. Procedures in alle soorten en maten draaien uit op de vraag wie 'de schuld van de zaag' krijgt: een overheidsinstelling, toezichthouder, fabrikant, ziekenhuis of school. Vervolgens mag een leger juristen uitvechten of dat ene schakeltje die causale last wel kan dragen.

Een korte uitstap naar het recht. In het aansprakelijkheidsrecht moet er een oorzakelijk verband bestaan tussen de fout van de een en de schade van de ander. De eerste vraag is: was de schade ook ontstaan zónder die fout? Maar daarmee ben je er niet. Niet elke feitelijk herleidbare schade komt voor vergoeding in aanmerking. Alleen schade die in een redelijk verband staat met de fout, is toerekenbaar.

Met andere woorden: in de keten van gevolgen die op een fout volgen, trekt het recht ergens een redelijke grens.

Het klassieke voorbeeld dat ik met mijn studenten aan de Universiteit Utrecht bespreek, luidt als volgt: iemand veroorzaakt een auto-ongeluk. Het slachtoffer raakt gewond, belandt in het ziekenhuis en mist daardoor zijn vlucht. Tijdens die vlucht had hij een belangrijke zakenmeeting, mogelijk goed voor een grote deal. De deal gaat niet door, de miljoenenwinst blijft uit.

Causale relaties en nuances zijn vaak verre van eenvoudig; niet in het recht en ook niet in het dagelijks leven

Feitelijk kun je zeggen: zonder ongeval geen ziekenhuis, zonder ziekenhuis geen gemiste vlucht, zonder gemiste vlucht geen gemiste deal. Maar ergens in die keten zegt het recht: tot hier en niet verder. Niet alles wat na elkaar gebeurt, hoort aan elkaar vast. De gemiste, hypothetische miljoenen zijn in redelijkheid niet meer toe te rekenen aan de automobilist.

Die exercitie is in de praktijk lastig en leidt tot talloze procedures en discussies in het publieke debat.

ONTPLOFFENDE CILINDERS

Neem de recentelijk aangekondigde procedure over gedumpte lachgascilinders. Sinds recreatief lachgasgebruik per 1 januari 2023 onder de Opiumwet is verboden, is de overlast op straat afgenomen – tot zover het goede nieuws. Maar lege cilinders belanden nu in het restafval en ontploffen in vuilniswagens en verbrandingsovens, met miljoenen euro's aan schade tot gevolg. Gemeenten en afvalbedrijven stellen de staat aansprakelijk, omdat die volgens hen onvoldoende heeft geanticipeerd op deze neveneffecten van het verbod.

Een ogenschijnlijk heldere keten. Het verbod leidt tot dumpgedrag, dat ontploffingen veroorzaakt en vervolgens miljoenen aan schade oplevert. De staat acht zich echter niet verantwoordelijk voor het illegale dumpgedrag en vindt dat de keten daarmee te ver wordt opgerekt.

Bij complexe causale verhalen – diffuus gezondheidsleed, lange schadeketens, beleid met neveneffecten – is het verleidelijk één duidelijke schuldige aan te wijzen en de rest weg te strepen. Het sluit aan bij een diep menselijk verlangen tot simplificatie. We willen een ingewikkelde werkelijkheid reduceren tot één oorzaak en één dader. Zodoende hangen we alle onwenselijke gevolgen op aan één schakel, terwijl recht en samenleving juist dan om nuance vragen.

Een voorbeeld is het debat over de mentale gezondheid van jongeren, waarbij de smartphone of sociale media vaak als de boosdoener worden aangewezen. Onderzoek laat echter zien dat het complexer ligt. Stress en klachten hangen ook samen met prestatiedruk op school, financiële zorgen en de thuissituatie.

In het debat over de woningmarktcrisis worden particuliere beleggers en huisjesmelkers vaak als hoofdschuldigen aangewezen. Onderzoek schetst echter een veelkoppig probleem: een oplopend woningtekort, meer huishoudens en een sterk toegenomen betaalcapaciteit door jarenlang lage rente en inkomensgroei.

Graaiflatie versterkte het idee dat prijsstijgingen vooral door bedrijven komen die kunstmatig de prijzen opdrijven. Economische analyses tonen echter aan dat de recente inflatie het resultaat is van meerdere factoren, waaronder energieprijzen, loonstijgingen en monetair beleid.

Causale relaties en nuances zijn zelden eenvoudig, niet in het recht, niet in het dagelijks leven. Soms is de keten te lang en kronkelig geworden om een onwenselijke situatie nog aan één partij of oorzaak toe te schrijven. Oorzaak en gevolg vormen dan geen keurig dominorijtje, maar een reeks schakels met breekpunten, waar verantwoordelijkheid verschuift of ophoudt. Wie er dan toch een dominorijtje van maakt, wijst al snel de verkeerde oorzaak aan.

Het is daarom niet alleen juridisch onjuist, maar ook maatschappelijk onwenselijk om alle verantwoordelijkheid bij één schakel in de keten te leggen. Het aansprakelijkheidsrecht dwingt tot zorgvuldige ordening van oorzaak en gevolg; in het publieke debat mogen we diezelfde precisie wel wat vaker toepassen.

Kirsten Maes is advocaat bij Van Benthem & Keulen en universitair docent aan de Universiteit Utrecht.

pagina 25, 02-12-2025
© Het Financieele Dagblad